

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 260.1

© Петро Яроцький
(Київ)

СТРАТЕГІЯ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ВАТИКАНУ В КОНТЕКСТІ КАТОЛИЦЬКО-ПРАВОСЛАВНОГО ДІАЛОГУ: РИМ-КОНСТАНТИНОПОЛЬ, РИМ-МОСКВА

Досліджується новий напрям східної політики Ватикану, започаткований Папою Іваном-Павлом II. Йдеться про перехід від традиційного католицького еклезіального і сотеріологічного ексклюзивізму до екуменічної концепції католицько-православного діалогу. Висвітлюється роль в цьому діалозі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької і Православної церков. Розкриваються векторні напрями східної політики Ватикану: Рим-Константинополь, Рим-Москва.

Ключові слова: діалог, Католицька церква, Православна церква, східна політика Ватикану, Константинопольський патріархат, Московський патріархат, православно – греко-католицькі відносини, унія, східні католицькі церкви, Баламандський Документ.

Постановка проблеми та її актуальність. Православно-католицький діалог започатковано у 1979 р. Його ініціював під час візиту до Константинополя Папа Іван Павло II. Ініціативу Ватикану схвально сприйняв тодішній Константинопольський патріарх Димитрій I. Було створено Змішану міжнародну комісію з теологічного діалогу між Католицькою церквою і Православною церквою. Визначено мету діалогу: поєднання зусиль для відновлення цілковитої єдності цих церков, утраченої після 1054 р. Відтоді очільники діалогу титулюються «єкуменічний папа» та «єкуменічний вселенський патріарх». Першим «великим єкуменічним папою» вважається Іван Павло II, який у своїх енцикліках «*Oriente lumen*» – «Світло зі Сходу» (2 травня 1995 р.) і «*Ut unum sint*» – «Щоб були одно» (23 травня 1995 р.) заманіфестував привабливе єкуменічне послання для православно-католицького примирення і вперше вжив щодо Православної і Католицької церков визначення «церкви-сестри».

Корегуючи свою «східну політику» (*ostpolitik*), Ватикан у 90-ті роки минулого століття устами свого понтифіка Івана Павла II заманіфестував привабливе єкуменічне послання для католицько-православного діалогу і примирення: «Християнська Церква повинна дихати двома легенями – західним і східним» Цей папський афоризм, який став лейтмотивом «Великого Ювілею» – 2000-ліття від народження Ісуса Христа, – був спрямований у третє тисячоліття. «Повний образ Вселенської Церкви, – як вважав Іван Павло II, не може бути виражений однією традицією або спільнотою, яка протистоїть іншій». «Шукати примирення і спілкування між Сходом і Заходом – це волення ХХ століття», – підкреслюється в Апостольському посланні «*Oriente lumen*» («Світло зі сходу»): «волення Риму, волення Константинополя, волення Москви, це волення всього християнства обох Америк, Африки, Азії, це волення нової євангелізації» [1]. Іван Павло II закликав пізнати і оцінити особливості християнського Сходу, які виражаються в характерних ознаках його культури, богословської та духовної традиції.

Водночас цей понтифік самокритично оцінював ситуацію, яка заважає досягненню єдності між християнським Сходом і християнським Заходом. Він запропонував «відкинути переконання, що сукупність звичаїв і традицій Латинської Церкви повніше і відповідніше відображає повноту правильного навчання» [1, § 20]. Цей симптоматичний критичний заклик понтифіка мав зняти вікове відчуження й зблизити католицизм і православ'я як дві рівноцінні гілки єдиного християнства. «Постійне та спільне навернення є необхідне і Сходу, і Заходу», – такий лейтмотив енцикліки Папи Івана Павла II «*Un unum sint*» («Щоб були одно») від 23 травня 1995 р., в якій констатується, що «навернення потрібне також і Латинській Церкві, щоб належним чином шанувати і оцінювати гідність східних» [2, § 37]. У цій енцикліці Папа,

мабуть, вперше щодо Православної і Католицької церков застосував визначення «церкви – сестри» і таким чином дезавуював принизливе щодо православних означення «заблуканих» і «відлучених» від «Єдиної Христової Католицької Церкви». Таким чином, Папа, за суттю, засвідчив про відмову Римо-католицької церкви від століттями утвердженого еклезіологічного і сотеріологічного ексклюзивізму: «*Extra ecclesiam Romanam nulla salus*» – «Поза Католицькою Церквою спасіння немає».

Відтак, розкриття сутнісного значення цієї еклезіальної трансформації та її впливу на активізацію екуменічної концепції католицько-православного діалогу – **мета** цього дослідження.

Означена проблема передбачає виконання наступних **завдань**:

1) дослідити новий напрям східної політики Ватикану в умовах адаптації Католицької церкви до глобальних викликів сучасності;

2) прослідкувати як реалізується перехід від традиційного католицького еклезіального і сотеріологічного ексклюзивізму до екуменічної концепції католицько-православного діалогу;

3) визначити роль у цьому діалозі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької і Православної церков;

4) розкрити основні векторні напрями східної політики Ватикану в рамках процесу Рим-Константинополь, Рим-Москва.

Рівень дослідження. Цю проблему на початковому етапі її розвитку досліджували доктори філософських наук Кияк С.Р., Єленський В.Є., Бистрицька Е.В. Однак, сучасні тенденції стратегії східної політики Ватикану в їх векторному контенті Рим-Константинополь, Рим-Москва в українському релігієзнавстві досліджуються вперше. Що й характеризує новизну цієї публікації.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження передбачає розгляд ряду проблем, тому в ньому ми розглянемо основні напрямки сучасної політики Католицької церкви згідно визначеним завданням

1. Від сотеріологічного ексклюзивізму до виваженого екуменізму

Розвал Радянського Союзу і всієї створеної ним соціально-політичної системи в інших європейських країнах вивів пригнічувані в них релігії на шлях свободи й оновлення. Православ'я в Росії та інших пострадянських республіках, які стали незалежними країнами, почало швидкими темпами відроджуватися, здобувати статусу якщо не державних чи офіційних, то привілейованих церков, з якими стали рахуватися нові можновладці і навіть спиратися на них у своїх внутрішніх і зовнішніх політичних курсах. Ватикан і насамперед папа-слов'янин добре розумів, яку роль і яке місце в історії, культурі, духовному житті слов'янських народів, передусім російського, посідає православ'я, яке в 90-ті роки ХХ ст. почало новий відлік своєї новітньої історії.

Саме це спонукало Івана Павла II діяти послідовно, енергійно, перейнявшись духом дещо притихлого в 70-80-ті роки минулого століття соборного «аджорнаменто». Понтифік зрозумів, що концепція пріоритетності католицької еклезіології й католицького сотеріологічного ексклюзивізму вже не може бути визначальною у східній політиці Ватикану, центральним пунктом якої стала православна Росія. Відтоді концепція екуменізму фактично замінила концепцію католицького сотеріологічного ексклюзивізму, яка упродовж століть була каменем спотикання між православ'ям і католицизмом й підживлювала уніатизм, оскільки була теологічною основою унії православних церков з Римом.

Концепція екуменізму, викладена в «*Ut unum sint*», відзначається такими новаціями:

– Католицька церква визнає, що з вини багатьох її членів, недостатньої вірності багатьох її ієрахів, а також помилок, з якими щоденно стикаються члени церкви, і кризових явищ, які упродовж століть потрясли церкву, «наміри Божі стають всеменш виражені й зрозумілі»;

– «первні святості й правди» в різний спосіб присутні й діють поза Католицькою церквою в спільнотах інших християн. Саме вони є об'єктивною підставою для церковної єдності між ними і Католицькою церквою»;

– «поза межами Католицької церкви не простягається еклезіальна порожнеча», оскільки елементи великої вартості (*eximia*), які в Католицькій церкві інтегрально включені у повноту

засобів спасіння і благословених дарів, що створюють церкву, наявні також в інших християнських спільнотах;

– «наші відлучені брати» (тобто православні) відправляють багато християнських обрядів, які «відкривають вступ до спільноти спасіння»;

– «усі ці елементи святості й правди містять у собі заклик до єдності і в них знаходиться повнота екуменізму»;

– концепція екуменізму не зводиться до того, щоб поєднати між собою всі духовні й еклезіальні багатства, які розсіяні в різних християнських спільнотах, і створити церкву, яку Бог міг би очікувати в майбутньому. Елементи такої Церкви вже існують «в цілій повноті» в Католицькій церкві, а також без такої повноти в інших спільнотах», в яких аспект християнської таємниці виявляється надто виразно;

– пропонується екуменізм спрямований на те, щоб початкова церковна єдність, виражена у «первних святості й правди різних християнських церков і спільнот поза Католицькою церквою, розросталася до повної церковної єдності»;

– завдяки екуменізму «контемпліяція великих Божих справ» (*mirabilia Dei*) збагатилася новим еклезіальним простором: спостережливим діянням Святого Духа в інших християнських спільнотах; відкриттям прикладів святості й досвіду необмежених багатств таємниці спілкування святих: під час контакту з незнайомими досі формами християнської активності;

– екуменізм підсилює тенденцію до зміни трактування віруючих поза Католицькою церквою як «відлучених братів» до характеристики, яка виражає дух церковної єдності: «інші християни», «інші охрещені», «християни інших Церков і спільнот, які поки що не знаходяться в повній єдності з Католицькою Церквою».

Водночас зроблено наголос на тому, що екуменізм є виявом «докорінних змін, які відбуваються в еклезіальній ментальності». Діалог зі східними православними церквами Іван Павло II поставив в центр своїх екуменічних зусиль, оскільки він визнавав, що «Східні православні церкви мають багату літургійну й духовну християнську традицію, посідають істинні таїнства, зберігають тісний зв'язок з апостольською спадкоємністю, володіють таїнством священства і євхаристії, завдяки яким вони поєднані з нами найміцнішими узами» [2]. Назвавши себе «екуменічним папою», а свій понтифікат – «початком екуменічної епохи» в історії християнства, Іван Павло II високо оцінив роль і місце «екуменічного» Константинопольського патріарха Димитріуса I як Вселенського православного патріарха у «встановленні теологічного діалогу між Католицькою церквою й усіма православними церквами, які перебувають у канонічній єдності з Константинополем» [2, § 52].

Дієвим інструментом «теологічного діалогу для встановлення екуменічного простору» задіяно Змішану міжнародну комісію з теологічного діалогу між Католицькою церквою і Православними церквами, утворену в 1979 р. Ця Комісія, як зазначається в енцикліці «*Ut unum sint*», отримала завдання «працювати на перспективу досягнення обопільної згоди для відновлення повної церковної єдності між Католицькою і Православними церквами» [2, § 52].

Іван Павло II відзначив, що праця Міжнародної комісії уже увінчалася значним прогресом, оскільки вона дійшла до спільної думки, що «Католицька Церква і Православна Церква уже разом можуть визнавати спільну віру в таємницю Церкви, а також зв'язок між вірою і таїнствами», що «в наших Церквах апостольська спадкоємність має фундаментальне значення для святості та єдності Божого народу» [2, § 52].

Ці узгоджені фундаментальні теологічні положення визнані Римським папою і Константинопольським Вселенським патріархом як «надзвичайно важливий пункт для розгортання подальшого діалогу між Католицькою і Православними автокефальними церквами, оскільки такі екуменічні й теологічні положення створюють підставу, яка дозволяє католикам і православним давати правильні й узгоджені свідчення щодо нашої епохи, щоб Господнє ім'я було проголошене і оточене хвалою» [2, § 60].

Водночас в енцикліці «*Ut unum sint*» Іван Павло II підтвердив, що останнім часом ця Міжнародна комісія «зробила важливий крок уперед у надто делікатній дискусії на тему методу, який потрібно застосовувати для досягнення повної церковної єдності Католицької і Православної церков». Про що тут йдеться? Змішана міжнародна комісія для теологічного

діалогу «створила доктринальні підстави для позитивного вирішення проблеми, яка стосується взаємовідносин «церков-сестер» [2, § 60].

2. Векторні характеристики східної політики Ватикану

Це було чітке теологічне визначення й ефективний ідеологічний супровід православно-католицького діалогу. Для Ватикану він мав глобальний вимір в контексті його східної політики з двома паралельними векторами – «Рим-Константинополь» та «Рим-Москва». Причому першому вектору скоріше надавалося тактичне значення, оскільки стратегія східної політики Ватикану зосереджена насамперед на векторі «Рим-Москва». І це зрозуміло: під безпосереднім омофором Вселенського Константинопольського патріарха перебуває понад 3 млн із 160-175 млн усіх православних (за винятком Сербської, Болгарської, Македонської, Елладської, Кіпрської, Румунської, Польської, Американської та деяких автономних православних структур), решта – це православні, які, як вважає Московський патріархат, розміщені на його «канонічній території» – Росії, Україні, Білорусі.

Найбільший ужинок у православно-католицькому діалозі до цього часу зібраний на векторальному полі «Рим-Константинополь». Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу між Католицькою церквою і Православними церквами поступово напрацьовувала важливі погоджувальні документи у Баламанді (1993), Балтиморі (2000), Белграді (2006). Зрештою, «Равеннський документ» (2007) ознаменував важливе досягнення: вперше православні визнали вселенський рівень Католицької церкви і, більше того, засвідчили, що на цьому рівні існує *protos* (примас), яким може бути тільки єпископ Риму, відповідно до ієрархії давньої церкви. Це відкрило шлях до повної єдності – сопричастя в євхаристії. Але зустріч у Равенні (жовтень 2007 р.), де відбулося радикальне поліпшення духу відносин і розпочалася нова фаза діалогу, завершилася демаршем делегації Московського патріархату, яка залишила засідання і не підписала «Равеннський документ» через міжправославні суперечки, зокрема, протестуючи проти участі у пленарних засіданнях делегації Естонської православної церкви, запрошеної Вселенським Константинопольським патріархом. Це був черговий вияв напружених відносин між Московською патріархією і Константинополем, який послідовно демонструє себе як «Вселенський Патріархат всіх православних».

Делегації Вселенського Константинопольського патріархату систематично відвідують Рим. Римські папи, почавши від Павла VI, регулярно запрошуються до Константинополя. У прийнятій під час зустрічі (листопад 2006 р.) Папи Бенедикта XVI і патріарха Варфоломія I «Спільній Декларації» знаходимо спільність поглядів Константинополя і Риму в оцінці ситуації на Близькому Сході, Кіпрі, а також проблем, які стосуються прав людини, релігійної свободи, релігійних меншин, їх культурних і релігійних традицій. Обидві сторони високо оцінили формування Європейського Союзу і закликали католиків та православних до співтворення в ньому клімату приязні й співпраці, визнання важливої ролі спільної західної і східної християнської європейської традиції.[3, s. 28-29]. Як відомо, Московський патріархат щодо спільності поглядів Константинополя і Ватикана у багатьох зазначених питаннях мав іншу точку зору.

У тексті цієї «Спільної Декларації» є рекомендації щодо збереження у зростаючому Європейському Союзі культур і релігій національних меншин. Ватиканські аналітики вважають, що ці заклики, крім мусульман, адресовані до урядів тих країн, де більшість становлять православні і де зафіксовані факти утисків громадян іншого віросповідання, яке в меншості, насамперед католиків. Зокрема, йшлося про Росію й Алексія II, який мав не дуже приязні відносини з Варфоломієм. Останній керував невеличкою спільнотою в оточенні мусульманського світу, тоді як перший правив церквою, що домінує на безмежній території колишнього СРСР. Саме в цьому причина, яка перешкоджає будь-якому оптимізму у відносинах Московського і Вселенського патріархів. Останній користується «першістю честі» і заявляє, що є «Церквою-Матір'ю всього православного світу».

Активними помічниками Константинополя у налагодженні православно-католицького діалогу є Елладська православна церква і Кіпрська православна церква. У «Спільній Декларації» Папи Бенедикта XVI і архієпископа Юстиніани і всього Кіпру Хризостона II відзначається значний внесок Кіпрської православної церкви в розвиток теологічного діалогу

між Католицькою церквою і Православною церквою загалом. Хризостом II визнав «примат першості серед єпископів неподільного християнства за єпископом Рима» і з цим привітав Папу Бенедикта XVI. Під час офіційного візиту до Ватикану Хризостом II заявив: «У нашому спільному домі – Європі, колиці західної цивілізації, панує криза, атеїзм, секуляризація і декаденство. Саме тепер є потреба нової євангелізації. Однак без співпраці європейських церков і нашого спільного християнського свідчення неможливо розраховувати на позитивні результати, оскільки багато спроб у цьому напрямі поодиноких Церков виявилися безрезультатними. Духовною зброєю у цій боротьбі, яку прагнемо разом з Католицькою Церквою – нашою сестрою вести за перетворення антропологічного європейського суспільства у суспільство христоцентричне, є шлях єдності наших Церков» [4, s.32-33].

Ватикан крок за кроком, терпеливо і наполегливо, досягає успіхів на векторальному полі «Рим-Константинополь». Але цей вектор має тактичне значення, оскільки якоюсь мірою позбавляє Московський патріархат від зазіхань на роль «Третього Риму» і водночас стимулює його не залишатися в ізоляції у процесі православно-католицького діалогу. Ватикан у такий спосіб намагався тримати Московський патріархат як заручника цього діалогу попри напружені стосунки з ним, які час від часу загострювалися, а потім згладжувалися. Реалізуючи свою східну політику, Ватикан намагався будь-якою ціною добитися зустрічі Римського папи і Московського та всієї Русі патріарха Алексія II. Опісля бажаним візаві для Бенедикта XVI став патріарх Московський і всієї Русі Кирило.

Саме так, будь-якою ціною. Перший раз така ціна була заплачена у Баламанді (1993). Документом Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу між Католицькою і Православною церквами «уніатизм», тобто унійні ініціативи останніх чотирьох століть, починаючи від Берестейської унії 1596 р., були визнані такими, що «призвели до розриву уніатських спільнот з материнськими православними Церквами, а воз'єднання їх з Римською церквою як таке, що стало джерелом конфлікту й терпіння як для православних, так і для католиків». Таким чином, унії з Римською Церквою, як і сама практика «уніатизму», були визнані «неприйнятими ані як метод для застосування, ані як модель досягнення єдності між Церквами». У практичних настановах Баламандського документа визначалася «лінія поведінки» східних (унійних) Католицьких церков в екуменічному процесі, а Римо-католицька церква зобов'язалася «допомагати східним Католицьким Церквам приготуватися до повного сопричастя між Католицькою і Православною Церквами» [5, s. 24].

Це був вирішальний крок і жест “поданої руки” назустріч Московському патріархату, після чого його делегація погодилася співпрацювати у Змішаній міжнародній комісії з теологічного діалогу між Католицькою церквою і Православними церквами. Але Московський патріархат, знаючи ціну собі і намагаючись применшити роль «Нового Риму» – Вселенського Константинопольського православного патріархату в православно-католицькому діалозі, знаходив причини для його гальмування. З 2000 до 2006 року православно-католицький діалог фактично був заморожений. Постійно виникали піки загострення відносин між Ватиканом і Московським патріархом, що давало привід чільним представникам останнього з Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московської патріархії (ВЗЦЗ МП) час від часу нагадувати Ватикану, що будь-який його некоректний крок у відносинах з РПЦ відкладатиме бажану для Апостольської Столиці зустріч Римського папи і Московського патріарха. Це були надзвичайно подразливі й ефективні демарші московської православної дипломатії.

У багатьох випадках Московська патріархія діяла рішуче, захищаючи свої інтереси на своїй канонічній території. І це було продемонстровано під час кризи у ватикано-московських відносинах в 2002 і 2007 роках. У першому випадку рішення Івана Павла II заснувати католицькі дієцезії та митрополію замість апостольських адміністрацій на території Росії викликало справжню ідеологічно-пропагандистську атаку на Католицьку церкву в цій країні. Криза у ватикано-московських відносинах досягла апогею у 2007 р., коли Московський патріархат і, безумовно, Кремль зажадав відставки з митрополичої кафедри Католицької церкви в Російській Федерації Тадеуша Кондрусевича. Відтак, ці дві події негативно позначилися на східному відтинку ватиканської дипломатії, якій у Москві дали зрозуміти, що російська сторона завжди

негативно ставилася до організації католицької ієрархії при заснуванні нею нових дієцезій і насамперед до того, що управління цими католицькими структурами було довірено прелатам польського походження. Бенедикт XVI швидко перегорнув цю сумну сторінку у ватикано-московських відносинах, простягнув руку патріархові Московському Алексію II, змістивши з митрополичої кафедри Кондрусевича, призначивши до Москви італійського прелата Паоло Пецці. Відтак, замість поляка Кондрусевича Папа відправив на московське поле італійського гравця. Цим жестом Бенедикт XVI і Римська курія намагалася поліпшити свої відносини з РПЦ, задовольнити і православну ієрархію, і Кремль, щоб відновити православно-католицький діалог.

Човникова дипломатія між Ватиканом і Москвою протягом останніх років приносила свої плоди. У церковно-суспільних колах Росії знову почали говорити про очікувану зустріч патріарха з Папою. «Рим і Москва стають дедалі ближчі», – такі меседжі йдуть вже від ватиканської сторони. «Все, здається, просувається до ймовірної зустрічі між Папою Бенедиктом XVI та патріархом Алексієм II. Конкретного плану немає, а знаків примирення достатньо». У цьому був переконаний кардинал Вальтер Каспер після повернення з Російської Федерації, візит до якої відбувся 21-30 травня 2008 р. У розмові з журналістом L'Osservatore Romano кардинал Каспер розповів про насичені подіями дні візиту до Москви, Казані, Нижнього Новгорода, Смоленська. «Нова ситуація лише починається, – обережно каже кардинал, не приховуючи, однак, свого задоволення. – Це нова реальність, де колишні конфлікти неначе випарувалися. Мене приймали так, як ще рік тому годі було сподіватися» [6].

Кардинал Каспер був переповнений оптимізмом, оскільки вважав, що високі чинники Московської патріархії «переконано говорять про необхідність православно-католицького діалогу, підтверджуючи, що позиції обох Церков збігаються з багатьох питань, і це сприятиме розвиткові контактів між двома Церквами». Каспер вважав запотрібне відзначити, що «у Москві добре прийняли нового латинського архієпископа Паоло Пецці, а також відчувається величезна повага до Папи Бенедикта XVI: у Росії йому довіряють» [6].

Захоплений враженнями від теплового прийому в Росії, кардинал Каспер як досвідчений ватиканський дипломат намагався довести, що духовний спадок і духовні традиції РПЦ є «надзвичайно близькі» Католицькій церкві, що російські православні «хочуть продовжити молитися разом з нами». Вони просили кардинала Каспера «благословити трапезу», і він брав участь у їхній літургії. Відтак, залишилася ледве чи одна, але надзвичайно складна перепона у поглибленні православно-католицького діалогу на векторному напрямку «Рим-Москва» – це визнання примату Папи, першості Петрового служіння у першому тисячолітті (до розлому в 1054 р.), що мало позитивно вплинути на розвиток сучасних ватикано-московських відносин.

Московський патріархат створив комісію, щоб дослідити це питання. Останнє якоюсь мірою викликало тривогу у кардинала Каспера як голови Папської ради сприяння християнської єдності. За його спостереженням, це могло негативно позначитися на «Равненському документі», в якому вже зафіксовано визнання першості єпископа Риму Православними церквами, що зперебувають під безпосереднім омофором, а також входять у сферу впливу Вселенського Константинопольського патріарха. Саме це могло стати надзвичайно серйозним каменем спотикання у православно-католицькому діалозі, причому як у відносинах Ватикан-Московська патріархія, так і у стосунках Константинополь-Московський патріархат.

Подальшого прогресу у католицько-православному діалозі після Равненської зустрічі (2007 р.) фактично не відбулося. Кіпрська (2009 р.) і Віденська (2010 р.) зустрічі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької церкви і Православних церков фактично були безрезультатними. Крім того, відбулася заміна співголови цієї Комісії з католицького боку: відставка кардинала Вальтера Каспера з посади президента Папської ради сприяння християнської єдності і відповідно співголови зазначеної Змішаної міжнародної комісії і призначення архієпископа Курта Коха на ці дві важливі ватиканські посади. Відтак, Курт Кох (з ватиканської сторони) і митрополит Іларіон (Алфеев) з Московського патріархату стали основними фігурантами підготовки зустрічі Папи Франциска і патріарха Кирила в гаванському аеропорту на Кубі, які й внесли свою лепту у формулювання основних положень «Спільної декларації», підписаної Франциском і Кирилом 12 лютого 2016 р.

У цілому «Спільна Декларація» Папи Франциска і патріарха Кирила оцінюється її підписантами як «історична і перспективна», хоча відзначається уступками і здобутками як з боку Папи, так і з боку патріарха. По суті, перші сім пунктів цієї Декларації – це триумфальний здобуток Франциска і явна уступка Кирила. У цих пунктах зафіксовані основні положення сучасної східної політики Ватикана, які намагається реалізувати Папа Франциск у векторі Рим-Москва, а саме [7, п.1-7]:

– ми з радістю зустрічаємося як брати у християнській вірі, щоб обговорити відносини з нашими церквами, найсуттєві проблеми наших вірних та перспективи розвитку людської цивілізації;

– особливо сильно відчуваємо необхідність співпраці між католиками і православними;

– поділяємо спільну духовну традицію першого тисячоліття християнства;

– вболіваємо з приводу втрати єдності, в результаті чого католики і православні вже майже тисячу років позбавлені євхаристійної єдності;

– сподіваємося, що наша зустріч зможе прислужитися до відновлення цієї єдності;

– у нас є рішучість зробити все необхідне для подолання історичних суперечностей, об'єднання наших зусиль на ґрунті спільної спадщини церкви першого тисячоліття.

Це виразно ватиканська стилістика оцінювання цієї зустрічі, яка супроводжувалася обіймами і поцілунками Папи Франциска, які сприймалися його візаві патріархом Кирилом покійно і без взаємних відчуттів, що було сприйнято консервативними колами Руської православної церкви як «єресьне поєднання її патріарха з папізмом». Мабуть, православним доктринерам і консерваторам не сподобалася висловлена Папою Франциском у прощальній промові подяка Патріарху Кирилу за його «братерську покійність» і за «добре побажання єдності».

Проте патріарх Кирило реваншував у погодженій з Папою Франциском позиції у ставленні до унії і уніатства. Українських греко-католиків стурбували основні положення 25 пункту прийнятої ними Декларації, а саме:

– спільна домовленість зробити вклад у примирення між православними і греко-католиками;

– спільне засвідчення, що метод уніатизму в значенні приєднання однієї церковної спільноти до іншої відриває її від своєї материнської церкви (відтак, йдеться про Берестейську унію 1596 р., а також про інші унійні східні католицькі церкви), що не є способом, який дає змогу відновити єдність;

– православні церкви та греко-католики потребують примирення та встановлення взаємовигідних форм співпраці.

По суті, нічого особливо нового, що стосується оцінки православно – греко-католицьких відносин у «Спільній Декларації» Папи Франциска і патріарха Кирила не знаходимо, оскільки вони були скрупульозно і деталізовано визначені у Документі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької церкви з Православними церквами на VII Пленарній сесії в Баламанді (Ліван) 17-24 червня 1993 р., який цілком влаштовував Московський патріархат, але не викликав в той час занепокоєння УГКЦ, яка саме тоді легалізувалася в незалежній Україні і почала виходити із «галицького загомінку» на православні простори Наддніпрянської України. Але сьогодні УГКЦ стала заручником ватикано-московських відносин у контексті східної політики Ватикану.

3. Основні положення, практичні висновки Баламандського Документа

Концепція Баламандського Документу побудована на таких інноваціях [8]:

– різні спроби досягнення єдності церков, практиковані раніше соборними методами, залежно від політичної, теологічної, історичної та духовної ситуації кожної епохи, не дали можливості повної єдності між західною і східною церквами, а навпаки – загострили відносини між ними, спричинили нові суперечності;

– унійні ініціативи останніх чотирьох століть у різних регіонах Сходу, які привели до з'єднання окремих спільнот з Римською церквою, призвели до розриву цих спільнот з материнськими східними церквами не без інтервенції позацерковних інтересів; відтак, повсталі східні католицькі (уніатські) церкви стали джерелом конфлікту й терпіння найперше для православних, а потім і для католиків;

– унії з Римською Столицею не досягли привернення єдності між Католицькою і Православними церквами, хоча ці унії ґрунтувалися на інтенції й автентичності екуменічного заповіту Христа: «Щоб всі були одно»; в цій ситуації Католицька церква керувалася теологічною візією, яка дозволяла їй вважати себе єдиним депозиторієм спасіння, а Православна церква, в свою чергу, керувалася такою самою візією своєї виняткової (ексклюзивної) ролі щодо спасіння тільки в ній;

– з погляду на спосіб, в який католики і православні по-новому відкривають і визнають себе як церкви-сестри, «уніатизм уже не може бути прийнятим ані як метод для застосування, ані як модель досягнення єдності між церквами»;

– Католицька і Православна церкви взаємно визнають себе церквами-сестрами, екуменічні зусилля яких спрямовані на досягнення повної і цілковитої спільноти між ними щодо змісту віри та її імплікації, яка не була б ані поглинанням, ані підпорядкуванням, а лише зустріччю в правді й любові.

Узгоджені практичні засади Баламандського документа для встановлення екуменічної моделі «досягнення повної і цілковитої спільноти» Католицької і Православних церков мали на меті «довести до властивого і дефінітивного вирішення труднощів, які Східні католицькі церкви (унійні) достарчають Католицькій Церкві» [8].

Відтак, східні унійні католицькі церкви (а це стосується й Української Греко-католицької церкви), судячи з цієї засади «властивого і дефінітивного вирішення труднощів», які вони спричиняють Ватикану в екуменічному процесі та дипломатичних контактах з ієрархією Вселенського православ'я в Константинополі і особливо в Москві (а то й у Києві), стали заручниками ситуації, в якій «уніатизм став тепер болісною і трудною екуменічною проблемою», оскільки «унія виникла в межах візії Церкви, яка належить до минулого» (йдеться про посттридентську Католицьку церкву)[9, s.72]

Оскільки уніатизм не може служити екуменічному поєднанню католицизму і православ'я, то греко-католики повинні перестати бути «незручною вадою» в екуменічному діалозі Православної і Католицької церков. Така перспектива відводиться всім унійним церквам (і, звичайно ж, Українській греко-католицькій церкві), оскільки вони є зайвими і навіть не потрібними Святому Престолу, який перейшов від стратегії навернення православного Сходу за допомогою унії (згадаймо відомий унійний клич Папи Урбана VIII: «За вашою допомогою, мої рутени, я хочу навернути Схід») до діалогу церков-сестер в душі екуменічного христocентризму Івана Павла II, щоб «християнство почало дихати двома легенями – східним і західним».

Яка саме конкретно роль у перспективі відводиться східним католицьким церквам, а відтак і Українській греко-католицькій церкві? Вони вже не можуть бути ані інструментом в руках Риму для навернення Сходу, ані поєднуючою ланкою між Сходом і Заходом, як вважали деякі ієрархи українського греко-католицизму. Баламандський Документ визнає право уніатських церков на існування, «щоб задовільняти лише релігійні потреби своїх вірних». Зазначається, що «не можна домагатися їх ліквідації», а також, що «Східні Католицькі Церкви не мають права жити в ізоляції». «Якщо східні Католицькі церкви будуть вірні собі й своєму покликанию Богом, то вони повинні бути відкритими як на католицизм, так і на православ'я, завжди діяти у спосіб, який сприятиме повному поєднанню між ними, що, зрештою, завершиться тим, що східний католицизм стане зайвим як відокремлене явище».

Існування окремих східних католицьких церков після привернення повного сопричастя православних і католиків характеризується «ретроспективним феноменом», який заважатиме «перспективі екуменізму». Таку думку відкрито висловлюють католицькі авторитети, посилаючись на Баламандський Документ [5, s.524]

Східним Католицьким церквам поки що відводиться роль «сприяння поєднанню католиків і православних». Першою задіяна в цей екуменічний проект була Антіохійська Греко-католицька церква. У 1980 р. греко-католицький архієпископ цієї церкви Баальбак постулював можливість «подвійної церковної спільноти». Реакція Риму тоді була негативною. Проте згодом ідея про входження цієї Греко-католицької церкви в «подвійну

єдність» з Православною і Католицькою церквами як «символ віри» була прийнята в 1995 р. всіма ієрархами Синоду Антіохійської Греко-католицької церкви і представлена для остаточного узгодження православному і греко-католицьким патріархам. Греко-католицький Синод під керівництвом патріарха Максима V, який відбувся 22-27 липня 1996 р., постановив відновити єдність Антіохійського патріархату. Синоди обох антіохійських церков (Греко-католицької і Православної) продовжили процес об'єднання, підтримуючи діалог з Римом.

Проект відновлення єдності Антіохійської патріаршої церкви Ватикан затвердив спеціальним посланням, підписаним 11 червня 1997 р. трьома кардиналами Римської курії: Ратцінгером (який згодом став папою), Сільвестрині й Касідою. Вони висловили згоду на продовження екуменічних зусиль, рекомендуючи водночас дотримуватися обережності й терпіння з метою уникнення спрощень і однобічності в підходах до контроверсійних проблем. При цьому зазначено, що «діалог братніх Церков» (Греко-католицької і Православної) Антіохійського патріархату був визнаний як корисний для наслідування іншими греко-католицькими церквами. Відтак є «антіохійська ініціатива» про «подвійну лояльність» Риму і регіональній православній патріархії. Ватикан готовий відмовитися від усіх малочисельних греко-католицьких церков на Сході, щоб продовжити екуменічний діалог з Православною церквою. Але як бути з Українською греко-католицькою церквою? Чи прийме УГКЦ модель «подвійної церковної спільності» – з Римом і Константинополем, від якого відійшла ще в 1596 р. внаслідок утворення Берестейської унії? А може буде запропонована модель «подвійної церковної спільності» відповідно до претензій Московського патріархату РПЦ на Україну як свою «канонічну територію»?

Баламандський Документ дає практичні настанови, як вести себе греко-католикам в екуменічному процесі:

– Римо-католицька церква допомагатиме східним католицьким церквам, щоб вони також приготувалися до повного сопричастя між Католицькою і Православною церквами;

– Католицькі церкви не здійснюватимуть прозелітизму серед православних; католицькі й православні єпископи, юрисдикція яких поширюється на одну територію, повинні проводити спільні консультації перед тим, як плануватимуть свої душпастирські заходи щодо утворення нових церковних структур в регіонах, не схилитимуть своїх вірних до переходу з однієї традиції до іншої;

– щоб здійснювати ефективні екуменічні заходи з поєднання двох церков – Католицької і Православної, необхідно звернути увагу на підготовку кадрів нових священнослужителів, які б не були пов'язані із застарілою еклезіологією уніатизму, а, навпаки, отримали достатнє знання про апостольську спадкоємність, автентичне сповідання християнських таїнств традиційно закоріненої в регіоні Православної церкви; водночас «необхідно підготувати об'єктивну і правдиву презентацію історії, щоб мати узгоджену і навіть спільну історіографію двох Церков» – Православної і Греко-католицької.

Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу між Католицькою і Православною церквами звернулася до всіх церков, які беруть участь в екуменічному діалозі, а також до східних Католицьких церков підтримати еклезіальні й практичні положення та висновки Баламандського Документа, щоб забезпечити прогрес на шляху до повернення повної єдності православних і католиків. Реагуючи на вимоги Московської патріархії, в заключному пункті документа констатується, що, «виключаючи в майбутньому будь-який прозелітизм і будь-яку експансію католиків за рахунок Православної Церкви», Комісія усунула перешкоду, яка схилила деякі Православні церкви до припинення своєї участі в теологічному діалозі, а відтак Православна церква «у повному складі зможе включатися в започатковану теологічну працю».

У зарубіжній католицькій пресі аналізуються різні підходи й оцінки Баламандського Документа від схвалення до заперечення. Водночас звертається увага на український контекст проблеми, що впливає з цього Документа. Зазначається, що «безпосередні спадкоємці Берестейської унії мають набагато складніше завдання до виконання цього Документа з причини поділів в українському православ'ї». При цьому уточнюється, що Греко-католицька церква в Україні «формально прийняла Баламандський Документ і не намагається впроваджувати в

життя його практичні доручення». Але оскільки існує розкол серед православних, а також їхня нерішучість щодо прийняття цього документа, то це створює перешкоду в розвитку екуменізму в Україні [9, s.73].

Висновок. Започаткований в 1979 р. з ініціативи Папи Івана Павла II і Константинопольського патріарха Димитрія I православно-католицький діалог упродовж всього 37-річного періоду його продовження мав свої злети, тимчасові затишшя і миттєвості кризового характеру. Східна політика Ватикану успішно реалізувалася у векторі Рим-Константинополь і зазнавала нестійкості у векторі Рим-Москва. Відбувалося постійне напруження Московського патріархату і Вселенського всеправославного Константинопольського патріархату у взаємних відносинах (йшлося про боротьбу за першість цих патріархів у православному світі), а також їх ставлення до східної політики Ватикану. Суттєвий прорив у православно-католицькому діалозі відбувся під час зустрічі Папи Франциска і патріарха Кирила, що було засвідчено їхньою «Спільною Декларацією», яка стурбувала українських греко-католиків, викликала неоднозначне ставлення для окремих її положень (п. 1–7, 25–27) також православних церков в Україні і консервативних груп в російському православ'ї. Надії католицької сторони діалогу з православним світом на істотні зрушення у цьому діалозі під час Вселенського всеправославного Собору на Криті в червні 2016 р. поки що не виправдалися. РПЦ, а також деякі інші православні церкви (Болгарська, Грузинська, Антіохійська) не були присутні на цьому Соборі, по суті, проігнорувавши його не лише з еклезіальних, а й політичних причин. Відтак, розкол у світовому православ'ї і боротьба за першість Московського і Константинопольського патріархату значно посилюються. А що стосується перспектив православно-католицького діалогу як важливого напрямку східної політики Ватикану, то вести його приречені в умовах глобалізації і посилення секуляризації сучасного світу як Католицька, так і Православні церкви, надаючи православно-католицьким відносинам гнучкості й толерантності.

Література

1. *Oriente lumen.* – Roma, 2.05.1995.
2. *Ut unum sint.* – Roma, 21.05.1995.
3. *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2007. – № 2 (290).
4. *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2007. – № 7 (295).
5. Kelecher S. Balamand and thy Greeh-katholic of Antioch // *Fastan Churches jornal*, 1996. – № 1.
6. Католицький вісник. – К., 2008. – № 13 (442).
7. *Wspólna Deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Kyryla* // *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2016. – № 3-4.
8. Баламандський Документ Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви // VII Пленарна сесія. Теологічна школа в Баламанді (Ліван). 17-24. VI. 1993.
9. Hryniewicz Wasław. Brzeska unija. Koscielna jako projekt ekumeniczny // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedstwa.* Przemysl, 1998.

Literatura

1. *Oriente lumen.* – Roma, 2.05.1995.
2. *Ut unum sint.* – Roma, 21.05.1995.
3. *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2007. – № 2 (290).
4. *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2007. – № 7 (295).
5. Kelecher S. Balamand and thy Greeh-katholic of Antioch // *Fastan Churches jornal*, 1996. – № 1.
6. *Katolyts'kyu visnyk.* – K., 2008. – № 13 (442).
7. *Wspólna Deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Kyryla* // *L'Osservatore Romano* (wyd. pols.). – Roma, 2016. – № 3-4.
8. *Balamands'kyu Dokument Zmishanoyi mizhnarodnoyi komisiyi z teolohichnoho dialohu Katolyts'koyi Tserkvy i Pravoslavnoyi Tserkvy* // VII Plenarna sesiya. Teolohichna shkola v Balamandi (Livan). 17-24. VI. 1993.
10. Hryniewicz Wasław. Brzeska unija. Koscielna jako projekt ekumeniczny // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedstwa.* -Przemysl, 1998.

Petro Yarotskiy

Strategy of eastern policy of Vatican in the context of Catholic-Orthodox dialogue: Rome – Constantinople, Rome – Moscow

In article explored new direction of Vatican eastern policy, initiated by Pope John Paul II. This is a shift from the traditional Catholic ecclesiastical and soteriological exclusivism to the ecumenical concept of the Catholic-Orthodox dialogue. Here reveals the role in the dialogue of Joint International Commission for Theological Dialogue of the Catholic and Orthodox churches. Revealed vector areas of Eastern policy of the Vatican: Rome – Constantinople, Rome – Moscow. Major developments in Catholic-Orthodox dialogue took place between Rome and Constantinople as a result of adopted the Catholic-Orthodox Document at Balamand (1993), Baltimore (2000), Belgrade (2006). After all, «Ravennsky document» (2007) demonstrated the important achievement: the first time Orthodox churches, which are in the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople, recognized the universal level of the Catholic Church and the primacy of the Bishop of Rome in the hierarchy of the Eastern Churches in the first millennium. This paved the way for unity between Catholics and Orthodox. But stagnation, that took place in the last decade in Catholic-Orthodox dialogue, not allowed to implement this idea. Meeting Pope Francis and Patriarch Kirill of Moscow and adopted by them "Joint Declaration" (12 February 2016), in fact, started a new phase of dialogue.

Investigate new direction Vatican eastern policy, initiated by Pope John Paul II. This is a shift from the traditional Catholic ecclesiastical and soteriological exclusivism to the concept of the ecumenical Catholic-Orthodox Dialogue.

Keywords: dialogue, the Catholic Church, the Orthodox Church, the Eastern policy of Vatican Ecumenical Patriarchate, the Moscow Patriarchate, the Greek Orthodox-Catholic relations, Balamand Document, Union, Eastern Catholic Church.

Надійшла до редакції 14.08.2016 р.

УДК 261.7

© Юрий Черноморец
(Киев)

ПЕРСПЕКТИВЫ ДИАЛОГА ПРАВОСЛАВИЯ И КАТОЛИЧЕСТВА В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье осуществлен анализ оснований для осторожных оптимистических прогнозов относительно возможного возврата православия и католичества к единству церкви первого тысячелетия. Позитивные перспективы сближения церквей связаны с изменениями религиозной идентичности от закрытого традиционализма и фундаментализма к «открытому христианству». Общее понимание важности соборности делает возможным отказ католичества от интерпретаций власти Папы как абсолютной и поиск новых моделей сочетания примата и коллегиальности.

Ключевые слова: православие, католичество, религиозная идентичность, еклесиология, сопричастие.

Актуальность. Перспективы христианства в XXI веке во многом зависят от того, как будут развиваться католичество и православие. Особого внимания заслуживают позитивные тенденции, открывающие экуменическую перспективу, делающие возможным духовное обновление исторического христианства.

Состояние исследований. Сближение католичества и православия было предметом объективного анализа украинских ученых А. Доброера, П. Яроцкого, А. Колодного, Л. Филипович. В последнее время наметилась тенденция к обвинению Римо-католической